

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА

Анотація. У статті представлено теоретичний аналіз методологічних підходів до проблеми розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів. Зауважено, що одним із ключових підходів щодо розкриття ролі і значення професійно-педагогічної компетентності викладача є системний підхід, який дозволяє розглядати процес розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів як систему взаємообумовлених структурних компонентів, які тісно пов'язані між собою і дають можливість прогнозувати цей процес з урахуванням вимог суспільства та освітнього простору, який швидко змінюється. Підкреслено пріоритетність компетентнісного підходу до проблеми розвитку професійно-педагогічної компетентності і його спрямованість на цілі та вектори освіти: навченість, самовизначення, самоактуалізацію і розвиток індивідуальності. Наголошено, що діяльнісний підхід дозволяє вести мову про оновлену якість підготовки викладачів, інтеграцію особистісних показників і професійної готовності, що є ознакою належного рівня їх професійно-педагогічної компетентності. Розглянуто особистісно-орієнтований підхід, який передбачає врахування індивідуальних особливостей викладача, рівня його інтелектуальної, ціннісно-сислової готовності до самоосвіти та самовиховання. З'ясовано сутність акмеологічного підходу стосовно професійно-педагогічної компетентності викладача, яка полягає в орієнтації на формування системи загальнолюдських і професійних цінностей, що визначають ставлення до своєї діяльності, до самого себе як людини і професіонала. Зроблено висновок про відсутність єдиного методологічного підходу до проблеми розвитку професійно-педагогічної компетентності викладача.

Ключові слова: професійно-педагогічна компетентність, методологічний підхід, системний підхід, компетентнісний підхід, діяльнісний підхід, особистісно-орієнтований підхід, акмеологічний підхід, професіоналізм.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEVELOPING PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL COMPETENCY IN LECTURERS

Summary. The article theoretically analyzes methodological approaches to developing professional and pedagogical competency in lecturers. It is noted that one of the key approaches to revealing the role and importance of lecturers' professional and pedagogical competency is a systemic approach. It makes it possible to consider the process of

developing professional and pedagogical competency in lecturers as a system of interdependent structural components, which are closely interconnected and allow predicting this process taking into account the rapidly changing requirements of society and educational space. The article highlights the priority of a competency-based approach to developing professional and pedagogical competency and its focus on the goals and educational vectors, namely erudition, self-determination, self-actualization and individual development. It is specified that an activity-based approach makes it possible to speak about the updated quality of lecturers' professional training, the integration of personal indicators and professional readiness, which is an indicator of the proper level of their professional and pedagogical competency. It is indicated that a personality-oriented approach takes into account individual characteristics of lecturers and their level of intellectual, value- and meaning-based readiness for self-education and self-study. The essence of an acmeological approach to developing professional and pedagogical competency in lecturers is rooted in its focus on forming a system of universal and professional values, which determine the attitude towards one's own activities, oneself as a personality and a specialist. It is concluded that there is no single methodological approach to developing professional and pedagogical competency in lecturers.

Keywords: *professional and pedagogical competency, methodological approach, systemic approach, competency-based approach, activity-based approach, personality-oriented approach, acmeological approach, professional.*

Постановка проблеми. В Україні реформування вищої освіти є одним із пріоритетних напрямів розбудови національної освіти. Цей процес передбачає формування нової генерації освітян, спроможної до постійного професійного зростання, роботи на рівні світових стандартів, готової змінюватись та пристосовуватись до нових потреб ринку праці. Успішність реалізації цього процесу багато в чому залежить від якості кадрового забезпечення закладів вищої освіти та, відповідно, від рівня професійно-педагогічної компетентності викладачів. Розвиток даної компетентності на сьогодні є однією з актуальних проблем якості освіти в системі ЗВО не тільки для країн пострадянського простору, але й всієї міжнародної спільноти. Тому особливе місце в процесі вирішення цього питання займає розробка методологічних підходів до проблеми розвитку професійно-педагогічної компетентності сучасного викладача.

Аналіз попередніх досліджень. Вивчення стану наукової розробки проблеми свідчить, що останнім часом методологічні і теоретичні засади професійної педагогічної компетентності були предметом тривалих дискусій науковців, серед яких – В. Адольф, В. Баркасі, Г. Беленька, М. Бирка, Т. Браже, С. Бухальська, А. Вербицький, В. Демиденко, О. Жирун, Р. Квасніца, Т. Кроул, Н. Кузьміна, В. Лозова, В. Люльчик, Л. Мартинюк та ін. Аналіз наукових праць дав змогу стверджувати про відсутність єдиного методологічного підходу до визначення змісту професійно-педагогічної компетентності викладача. Важливі концептуальні підходи до професійно-педагогічної компетентності сучасного педагога розглядаються в монографії О. Дубасенюк і О. Вознюк [22]. Певне відображення підходів до розуміння професійно-педагогічної компетентності викладача знаходимо у працях Н. Брюханової, І. Васильєва, І. Драч, І. Каньковського, О. Пометун, В. Сластеніна, Л. Хомич та ін.

Незважаючи на те, що кількість публікацій, присвячених дослідженню методологічних і теоретичних засад компетентності, впровадженню компетентнісного підходу в освіті постійно зростає, питання розгляду сучасних методологічних підходів до проблеми розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів закладів вищої освіти до останнього часу не знайшло достатнього наукового обґрунтування.

Мета статті – здійснити аналіз методологічних підходів до проблеми розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Методологію науки розуміють як загальну систему теоретичних знань, які виконують роль провідних принципів наукового пізнання, шляхів та засобів реалізації наукового дослідження. Розрізняючи декілька рівнів методології, С. Гончаренко змістом першого рівня окреслює філософські знання, які охоплюють філософські основи дослідження. Загальнонаукова методологія складає зміст другого рівня. Третій рівень охоплює конкретно-наукову методологію як сукупність принципів, методів, процедур, що застосовуються в спеціальній науковій дисципліні. Четвертий – утворюється методикою і технікою дослідження [4, с. 70-71].

Методологічний підхід визначається як стратегія, що ґрунтується на основних положеннях відповідної теорії й розглядає напрями дослідження стосовно його предмета (7, с. 19). У нашому дослідженні поняття «підхід» розуміємо як вихідне положення здійснення діяльності, спрямованої на розвиток професійно-педагогічної компетентності викладачів. Цей процес ґрунтується на кількох взаємопов'язаних методологічних наукових підходах, на обґрунтуванні яких зупинимось докладніше.

Одним із ключових підходів щодо розкриття ролі і значення професійно-педагогічної компетентності викладача є *системний підхід* як фундаментальний класичний напрям методології спеціально-наукового пізнання і соціально-економічної практики, в основу якого покладено дослідження об'єктів як систем, і який спирається на використання принципу системності [2]. Істотні властивості системи, як цілісного утворення, обумовлюються взаємодією її частин, а не окремими діями. Тому до основних ознак системи варто зарахувати наявність значної

кількості елементів; наявність зв'язків та відносин поміж елементами; цілісність, що передбачає визначену сукупність загальних вимог до аналізу означених елементів, способів їх вивчення та форм теоретичного опису.

Важливими у теорії педагогічних систем є дослідження Ю. Бабанського, В. Беспалька, С. Гончаренка, Н. Кузьміної, В. Сластьоніна, А. Фокшек та ін. Актуальність використання системного підходу у процесі розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів особливо зростає в умовах сьогодення, коли освіта постає сферою їх системної підготовки. На думку вчених (О. Авраменко, Т. Ільїна, В. Кушнір, С. Омаров та ін.), специфікою системного підходу є орієнтація на фактори, що забезпечують цілісність процесу розвитку професійно-педагогічної компетентності викладача. В. Кушнір наголошує, що особлива увага при цьому має зосереджуватись саме на системоутворюючих зв'язках, які забезпечують цілісність цього процесу [12]. Роль системного підходу у становленні професійно-педагогічної компетентності Т. Браже вбачає у сприянні інтеграції знань, умінь, навичок, професійно значущих якостей особистості педагога, що забезпечують виконання ним професійних обов'язків [3].

Слід зазначити, що дослідження професійно-педагогічної компетентності викладача закладу вищої освіти з позицій системного підходу дозволяє окреслити її динамічну природу і численність проявів структурних взаємозв'язків підсистем та елементів у конструкції єдиного цілого. Тому визначальною ознакою професійно-педагогічної компетентності як системи є наявність її структури (внутрішня організація, єдність утворення) та складу (елементи, що формують ціле). Водночас, розуміючи професійну компетентність викладача як системну якість, яка дозволяє характеризувати викладача як суб'єкта педагогічної діяльності у ЗВО, ми виокремлюємо у ній певні підсистеми. Професійно-педагогічна підсистема є системоутворювальним елементом даної якості і забезпечує інтегральну професійно-особистісну характеристику викладача вищої школи, що визначає якість його педагогічної діяльності, виражається в здатності діяти адекватно, самостійно і відповідально у професійній ситуації, відображає готовність до саморозвитку, проявляється у професійній активності. Таким чином, необхідність використання системного підходу до проблеми розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів ЗВО зумовлена тим, що він виступає одночасно і способом пізнання сутності педагогічної освіти й інструментом, який може забезпечити інтегративність професійно-особистісних якостей викладача.

Одним із пріоритетних підходів, на якому ґрунтується розвиток професійно-педагогічної компетентності викладача, є *компетентнісний підхід*, який фіксує переорієнтацію оцінки освітніх результатів з понять «підготовленість», «освіченість», «загальна культура» на поняття «компетенція», «компетентність» [9, с. 7]. Компетентнісний підхід є важливою теоретико-методологічною основою нашого дослідження, оскільки визначає основний зміст професійно-педагогічної компетентності викладачів.

Як методологічна основа педагогічних теорій компетентнісний підхід знаходиться в стадії становлення, тільки формується у наукову теорію та пройшов ряд послідовних етапів. Дослідниця І. Зимняя умовно виокремлює такі етапи становлення орієнтованої на компетенції освіти: **перший** (1960 – 1970 рр.) – запровадження до наукового апарату категорії «компетенція», створення передумов для розведення понять «компетенція» та «компетентність»; **другий** (1970 – 1990 рр.) – використання категорії компетенція/компетентність у теорії та практиці навчання мови; **третій** (з 1990 р.) – розроблення ЮНЕСКО переліку компетенцій, які повинні розглядатись як бажаний результат освіти; дослідження сутності поняття «професійна компетентність» [9, с. 14-16].

В основу періодизації О. Локшиної покладено врахування як концептуального простору розвитку компетентностей, так і практичної діяльності міжнародної спільноти у реалізації компетентнісної ідеї в освіті: **перший етап** (з 60-х років ХХ ст.) характеризується як час так званого «компетентнісного руху» в освіті, що стартував у США та в Європі у мовній, професійній і педагогічній освіті; **другий етап** (з 90-х років ХХ ст.) – визнання важливості компетентностей на міжнародному рівні, їх поширення на середню освіту в рамках становлення ідеї неперервної освіти; **третій етап** (ХХІ ст.) – початок трансформації національних систем освіти на компетентнісні засади через модифікацію змісту освіти та систем оцінювання [13, с. 131].

Сьогодні компетентнісний підхід науковці розглядають як один із важливих концептуальних підходів, що визначає сучасну методологію оновлення змісту освіти викладачів ЗВО [11, с. 6]. Так, значну увагу теоретико-методологічним засадам компетентностей в освіті приділили у своїх дослідженнях В. Байденко, І. Бех, Н. Бібик, А. Вербицький, І. Драч, Е. Зеєр, Я. Кодлюк, О. Овчарук, О. Пометун, В. Ягупов та ін.

Основною сутнісною характеристикою орієнтованого на компетентності підходу є пріоритетна спрямованість на цілі та вектори освіти: здатність до навчання, самовизначення, самоактуалізацію, соціалізацію і розвиток індивідуальності особистості, що є особливо актуальним у контексті досліджуваної проблеми розвитку професійно-педагогічної компетентності викладача [8, с. 4-5]. Цілком слушно, на наш погляд, зазначає І. Матійків, що компетентнісний підхід підсилює практичну орієнтованість освіти, підкреслює роль досвіду, вмінь практично реалізовувати знання, встановлюючи підпорядкованість знань умінням та акцентує увагу на результатах освіти, розглядаючи їх не як суму засвоєних відомостей, а здатність вирішувати життєві й професійні проблеми, діяти в різних проблемних ситуаціях [14, с. 48-49]. Особливий інтерес для нашого дослідження становлять наукові розробки О. Дубасенюк і О. Вознюк, які стверджують, що компетентнісний підхід відображає інтегральний прояв професіоналізму, в якому поєднуються елементи професійної і загальної культури, досвіду педагогічної діяльності

та педагогічної творчості, що конкретизується в певній системі знань, умінь, готовності до професійного вирішення педагогічних завдань та проблем [6].

Використання компетентнісного підходу у процесі розвитку професійно-педагогічної компетентності викладача припускає досягнення ним інтегрованого кінцевого результату здобутої освіти, який може розглядатися як сформованість професійних компетентностей на основі єдності узагальнених знань та вмінь, універсальних здатностей і готовності до розв'язання завдань, починаючи від особистих до соціальних, професійних і спеціальних, які визначають володіння власне професійною діяльністю на достатньо високому рівні, готовність до інновацій у професійно-педагогічній галузі.

На всіх рівнях розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів знаходить своє застосування *діяльнісний підхід* (Н. Дюшеєва, Ю. Кузнецов, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Сластьонін та ін.), який орієнтує не тільки на засвоєння знань, але й на шляхи цього засвоєння, зразки та способи мислення і діяльності. Даний підхід походить від уявлення про єдність особистості і діяльності, яка проявляється в тому, що діяльність у її різноманітних формах безпосередньо та опосередковано забезпечує зміни у структурі особистості. В той же час особистість опосередковано й безпосередньо здійснює вибір адекватних їй видів та форм діяльності, які б задовольняли потреби особистісного розвитку. Тому саме діяльнісний підхід дозволяє нам розглядати професійно-педагогічну компетентність як процес, що передбачає пізнавальну, професійну діяльність, самоосвіту та саморозвиток, а його використання доводить, що результати розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів помітні лише упродовж професійної діяльності.

Ми у повній мірі поділяємо думку І. Зязюна про те, що у сучасній освітній парадигмі діяльнісний підхід дозволяє вести мову про нову якість підготовки викладачів вищої школи, а саме про інтеграцію особистісних показників і професійної готовності, що є ознакою належного рівня їх професійно-педагогічної компетентності [10, с. 491]. Водночас, за визначенням Г. Атанова, діяльнісний підхід в освіті зумовлює логічний, цілісний розгляд усіх основних компонентів педагогічного процесу, зокрема його мети, мотивів, операцій, способів контролю та аналізу досягнутих результатів (1).

Можна стверджувати, що діяльнісний підхід до розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів передбачає спрямованість усіх педагогічних заходів на організацію інтенсивної діяльності, що постійно ускладнюється, тому що тільки через власну діяльність викладач засвоює нові знання, способи пізнання й перетворення навколишньої дійсності, формує і вдосконалює особистісні якості.

Не менш важливим є *особистісно-орієнтований підхід* до розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів (І. Бех, Г. Васянович, Л. Виготський, О. Дубасенюк, Л. Качалова, Г. Костюк, С. Сисоєва, І. Якиманська та ін.). У світлі формування цієї компетентності особистісно-орієнтований підхід відображає намагання подолати відчуження учасників освітнього процесу, спрямувати їх суб'єктну взаємодію на врахування особистісної позиції кожного. Тому даний підхід передбачає диференційований відбір засобів, форм і методів організації процесу навчання, який реалізується з урахуванням індивідуальних особливостей, рівня інтелектуальної, ціннісно-сміслової готовності суб'єктів навчання, самоосвіти та самовиховання.

Результатом особистісно-орієнтованої освіти С. Сисоєва [16] вбачає формування компетентної особистості, здатної адаптуватися до вимог сучасного суспільства, ринку праці та особистісно й професійно реалізуватися упродовж життя. Водночас, важливою особливістю професійної освіти, зорієнтованої на особистість, є інтеграція формування особистісних якостей педагога, його професійної готовності та, на наш погляд, професійно-педагогічної компетентності.

Таким чином, особистісно-орієнтований підхід виступає теоретико-методологічною стратегією розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів вищої школи. Він забезпечує умови для самореалізації, самовиховання і самоствердження особистості та сприяє усвідомленню цінностей педагогічної професії, розвитку педагогічних здібностей у процесі професійної педагогічної діяльності.

Акмеологічний підхід (Б. Ананьєв, А. Деркач, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Рибалко та ін.) спрямований на виявлення та розвиток творчого потенціалу педагога. Акмеологія досліджує найбільш творчі періоди в житті людини, етапи зрілості, які супроводжуються підвищенням ефективності професійної діяльності. Викладач вищої школи, реалізуючись в освітній діяльності, обов'язково залучається до творчого процесу, який актуалізується у творчому результаті найвищих професійних досягнень і професійного самовдосконалення.

На обов'язковості використання акмеологічного підходу в дослідженні та оцінюванні рівня професійно-педагогічної компетентності фахівця наголошує Л. Паутова [15]. О. Дубасенюк розглядає роль акмеологічного підходу як визначального, стратегічного орієнтира, що спрямовує його професійно-педагогічну підготовку як суб'єкта педагогічної освіти на основі інтеграції суб'єктного, особистісно орієнтованого, суб'єкт-суб'єктного, діалогового, середовищного, ресурсного підходів [5, с. 25]. Таке тлумачення дає можливість дослідити та спроектувати розвиток акме-особистості викладача у процесі розвитку його професійно-педагогічної компетентності.

Сутність акмеологічного підходу з позиції розвитку професійно-педагогічної компетентності полягає у формуванні у викладача системи ціннісних орієнтацій, які визначають загальну спрямованість його інтересів і прагнень, ієрархію індивідуальних переваг, мотиваційну програму діяльності і, у підсумку, визначають рівень його готовності як майбутнього спеціаліста до реалізації життєвих і професійних планів

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що використання названих методологічних підходів дозволяє забезпечити новизну дослідження, пов'язану з розробкою науково-методичної системи розвитку професійно-педагогічної компетентності викладача вищої школи. Представлені методологічні позиції є тією призмою, через яку здійснюється відбір і структурування загальнотеоретичних ідей, які складають концептуальну основу системи розвитку професійно-педагогічної компетентності.

Перспективи подальших розвідок полягають у розкритті нових сучасних методологічних підходів (креативний, медіологічний, семіотичний, інтегративний, феноменологічний) до проблеми розвитку професійно-педагогічної компетентності викладача.

Список використаних джерел:

1. Атанов Г. Обґрунтування та сутність діяльнісного підходу до навчання. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2002. № 3. С. 85-94.
2. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода: монография. М.: Наука, 1973. 271 с.
3. Браже Т.Г. Развитие творческого потенциала учителя. *Сов. педагогика*. 1989. № 8. С. 89–94.
4. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
5. Дубасенюк О.А. Акмеологічний підхід як стратегічний орієнтир особистісно-орієнтованої педагогічної освіти. *Проблеми освіти*: збірник наукових праць. Вип. 84. Житомир-Київ, 2015. С. 25-30
6. Дубасенюк О.А., Вознюк О.В. Концептуальні підходи до професійно-педагогічної підготовки сучасного педагога. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 114 с.
7. Дюшеева Н.К. Методологические подходы к профессионально- личностному формированию будущего учителя. *Педагогическое образование и наука*. 2008. № 9. С. 16–23.
8. Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Сыманюк Э.Э. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: учеб. пособ. М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. 216 с.
9. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 42 с.
10. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія. Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.
11. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. К.: "К.І.С.", 2004. 112 с.
12. Кушнір В.А. Теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої школи: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2003. 20 с.
13. Локшина О.І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина XX – початок XXI ст.): монографія. К.: Богданова А.М., 2009. 404 с.
14. Матійків І.М. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців. *Педагогіка і психологія професійної освіти: Наук.-метод. журнал*. 2006. № 3. С. 44-53.
15. Паутова Л.Е. Акмеология качества профессиональной деятельности специалиста: Монография. Санкт-Петербург – Коломна – Рязань, 2008. 376 с.
16. Сисоєва С. Професійна підготовка в контексті особистісно-орієнтованої парадигми освіти. *Педагог професійної школи*: зб. наук. пр. / упоряд.: Н.Г. Ничкало, О. І. Щербак. К.: Науковий світ, 2003. Вип. 5. С. 20-24.